

УДК 378.1

Методологічна культура як особистісно-професійна характеристика майбутнього вчителя

Віталій КРАВЦОВ,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У сучасних дослідженнях змісту професіоналізму вчителя окреслено якісно нові вимоги до рівня його підготовки. Йдеться про формування здатності на високому рівні організувати навчально-виховний процес, самостійно здійснювати наукові дослідження, опанувати нові технології та інформаційні системи, узагальнювати педагогічний досвід, критично оцінювати результати власної діяльності, творчо працювати над власним самовдосконаленням. Як засвідчує аналіз сучасної наукової літератури, реалізувати означені вимоги можливо за умови сформованості у майбутнього вчителя розвиненої методологічної культури, з огляду на що актуалізуються дослідження теоретичних засад та практики її формування, а також визначення ролі й місця у професійному становленні особистості.

Зазначимо, що теоретичні засади формування методологічної культури майбутнього вчителя обґрунтовано у працях відомих теоретиків педагогіки: С. Гончаренка, В. Загвязінського, В. Краєвського, М. Нікандрова, А. Піскунова, Г. Щедровицького та ін.

До того ж, питання методологічної культури розглядали зарубіжні дослідники М. О'Коннор, Ф. Вудфорт, К. Інґекамп, Л. Мейніон, Е. Стоунс, Б. Холмс та ін.

Методологи педагогіки (Є. Бондаревська, Д. Валєєв, П. Кабанов, В. Краєвський, О. Ходусов та ін.) методологічну культуру розглядають як важливу складову професійно-педагогічної культури вчителя, що, з одного боку, характеризує його професіоналізм, рівень професійного розвитку, а з другого – є інтегративним утворенням у професійній структурі особистості педагога, що спрямовує його особистісний і культурний розвиток у сфері професії, виявляється у здатності до рефлексії педагогічного процесу та власної професійної діяльності, ґрунтується на знанні педагогічної методології, вміннях самостійно й творчо розв'язувати педагогічні задачі різного виду складності.

З огляду на те, що методологічна культура є важливим професійним новоутворенням у цілісній структурі особистості майбутнього вчителя, провідного значення у її формуванні набуває процес професійної підготовки, зокрема у вищому педагогічному навчальному закладі, в якому крім фундаментальної підготовки мають моделюватися зразки майбутньої професійної діяльності.

Тому **мета статті** – визначити сутність та зміст методологічної культури майбутнього вчителя як

характеристики його особистісно-професійного становлення.

Зауважимо, що термін «професійне становлення» у психології і педагогіці використовують досить широко (І. Батракова, С. Вершловський, Н. Дука, Т. Зеєр, Л. Мітіна, В. Сластьонін, Н. Талізїна та ін.). Аналіз наукової літератури показує, що професійне становлення може бути представлено двома способами: за схемою процесу (як тимчасова послідовність ступенів, періодів, стадій) і за структурою діяльності (як сукупність способів і засобів, де їх проходження у певній послідовності має не тимчасову, а цільову детермінацію). У нашому дослідженні професійне становлення розуміємо як розвиток особистісних професійно необхідних якостей і характеристик, професійної культури і компетентності майбутнього вчителя, процес оволодіння засобами розв'язання професійно-педагогічних завдань, а також моделями їхнього розв'язання (А. Міщенко, Н. Чекалева).

Зважаємо на те, що поступ сучасної освіти характеризується прагненням підвищувати рівень якості освіти, і водночас, пошуком умов підтримки студента як майбутнього вчителя в самоактуалізації, розкритті і розвитку його особистісного потенціалу. Забезпечення якості освіти в контексті нової освітньої парадигми, за якої особистість, котра навчається, є основною соціальною цінністю, можливе лише за наявності в неї об'єктивної інформації про те, як здійснюється траєкторія індивідуально-професійного становлення під час професійної підготовки. Особливу значущість у цих умовах набуває здобуття

майбутнім педагогом об'єктивних даних щодо становлення професійної та методологічної культури, професійної компетентності, зростання, становлення, розвитку, інтеграції і реалізації в освітньому процесі і педагогічній діяльності професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань і умінь; розуміння того, як у студента відбувається якісне перетворення його внутрішнього світу під час взаємодії із соціальним середовищем.

Оскільки забезпечення вчителя засобами саморозвитку пов'язане насамперед з адекватною організованістю його самосвідомості, сформованої на основі культуротворювальної дії та знанні теоретико-методологічних засад педагогічного процесу, варто, на нашу думку, розглядати професійне становлення особистості вчителя у контексті культуро-значеннєвої реальності, тобто, як процес, зумовлений взаємодією простору педагогічної діяльності, культурного простору і простору особистісного самоздійснення.

Зазначимо, що категорія «професіоналізм» є базовою в акмеологічних дослідженнях; у більшості науково-педагогічних досліджень із проблем теорії і методики професійної освіти її розглядають як загальну характеристику стану професійного розвитку особистості майбутнього фахівця. За визначенням О. Бодальова, «професіонал – це суб'єкт діяльності, який володіє такими характеристиками розуму, волі, почуттів, або такими психічними властивостями, які становлять сталу структуру, дають змогу йому на високому рівні продуктивності виконувати ту діяльність, якою він зарекомендував себе як хороший фахівець». Учений зазначає, що «справжній професіоналізм завжди пов'язаний із сильною мотиваційно-емоційною зарядженістю на здійснення саме цієї діяльності і на досягнення в ній унікального, неординарного результату» [1, с. 74].

Відповідно, провідними критеріями досягнення майбутнім учителем високого рівня професіоналізму дослідники розглядають соціальну зрілість, професійно-педагогічну та методологічну культуру.

Натомість зауважимо, що не зважаючи на загальноновживаність поняття «методологічна культура», його зміст, обсяг і значення у системі інших понять як у філософії, так і в педагогіці є невизначеними. Основна причина такого ставлення до інтерпретації методологічної культури пов'язана з традицією ототожнення методології й філософії, методологічної культури з філософською культурою, що склалася у вітчизняній педагогічній науці ХХ століття. При цьому головним критерієм методологічної культури вчителя розглядалося знання основних положень філософії, діалектичного матеріалізму, вміння їх використовувати в діяльності ученого-дослідника і педагога-практика.

Педагогічні аспекти вивчення методологічної культури вчителя, на наш погляд, найґрунтовніше висвітлено в працях Є. Бондаревської, Б. Буряка, Г. Валєєва, В. Гриньової, Н. Гузій, П. Кабанова, В. Краєвського, С. Кульневича, В. Сластеніна [2; 6–8; 12]

та ін. На протипагу традиційному уявленню про методологічну культуру, яку пов'язують виключно з науковою діяльністю, дослідники стверджують, що ця культура необхідна в практичній діяльності. Її особливість полягає в спрямованості на перетворення конкретної ситуації, тоді як теоретична діяльність виявляє специфіку цього перетворення на основі тих або інших закономірностей.

Категорія «методологічна культура» має складну структуру, яку утворюють такі родові поняття, як «методологія» і «культура». Ми враховуємо думку відомого дослідника П. Гуревича, який вважає, що поняття *культура* належить до фундаментальних у сучасному суспільствознавстві і має багато визначень. З огляду на це, наявна значна кількість досліджень цієї проблеми, зокрема С. Аверинцева, Л. Кертмана, М. Кагана, Ю. Лотмана, Е. Маркаряна, В. Межуєва та ін. Узагальнюючи їхні підходи, можемо констатувати, що феномен культури в цілому визначається як історично зумовлений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах організації життя, світогляді й діяльності людей. Загалом у вітчизняній науці домінують два підходи до інтерпретації культури: аксіологічний і діяльнісний. Аксіологічний підхід заснований на тлумаченні змісту культури на основі категорії цінностей. Зокрема С. Франк вважає, що культура є сукупністю здійснених в суспільно-історичному житті об'єктивних цінностей. У цьому сенсі культура є вищим виміром одухотвореності й олюдненості природних і соціальних умов життя і людських стосунків, практичної реалізації загальнолюдських і духовних цінностей у людській діяльності та стосунках.

Проте відомі дослідники, зокрема П. Гуревич [4], дійшли висновку, що розуміння культури лише як сукупності надбань людства (аксіологічний підхід) є обмеженим, оскільки дає змогу розглядати цей феномен лише у контексті цінностей. Водночас, діяльнісний підхід до інтерпретації культури уможливорює враховувати контекст особистісного становлення (Л. Коган, В. Межуєв та ін.), а також розглядати культуру як універсальну властивість і вияв суспільного життя (Ю. Жданов, Е. Маркарян).

Безсумнівно, що основою для професійного становлення особистості вчителя є його загальна культура. Соціологи вважають, що культурний рівень особистості визначається передусім мірою «привласнення» нею загальнолюдських цінностей на основі власної індивідуальності, під час саморозвитку і самовдосконалення.

Оскільки носієм культури, в тому числі і певних педагогічних якостей, є конкретна особистість із особливим світосприйняттям, складом характеру, творчим потенціалом, ці якості набувають індивідуального забарвлення, що саме по собі може спричинити додатковий імпульс для позитивного впливу на вихованців.

Термін «методологія» – грецького походження і означає «вчення про метод» або «теорія методу».

Ми враховуємо думку О. Новікова та Д. Новікова, що методологію тривалий час розглядали лише як вчення про методи діяльності (метод і «логос» – вчення). Подібне розуміння методології обмежувало її предмет аналізом методів (починаючи з Р. Декарта) [9, с. 11]. Таке розуміння методології мало свої історичні підстави: в умовах класового суспільства, поділу праці на розумову та фізичну (за К. Марксом), відносно невелика група людей «розумової праці» генерувала цілі діяльності, а решта людей «фізичної праці» мали ці цілі виконувати, реалізовувати. Так склалася класична для того часу психологічна схема діяльності: мета – мотив – спосіб – результат. Мету задавали людині як би «ззовні» – учневі у школі вчитель, студентів – викладач; мотив або «нав'язували» людині також ззовні, або вона його мала сама собі сформулювати. І, отже, для більшої частини людей для вільного вияву своїх сил, для творчості залишався тільки один спосіб – метод. Звідси і побутувало вузьке розуміння методології [там само].

На думку Г. Рузавіна, головна мета методології науки – вивчення тих методів, засобів і прийомів, за допомогою яких набувають і обґрунтовують нове знання в науці. Але, крім цього основного завдання, методологія вивчає також структуру наукового знання взагалі, роль у ньому різних форм пізнання, а також – методи аналізу і побудови різних систем наукового знання [11].

Узагальнюючи результати наукових досліджень відомих методологів С. Гончаренка, В. Загвазінського, В. Краєвського, О. Новікова, В. Штанько, Е. Юдіна та інших, можна дійти висновку, що у сучасній науці методологію розуміють у вузькому і широкому значеннях. У широкому розумінні методологія – це сукупність найзагальніших, передусім світоглядних, принципів у їх застосуванні до розв'язання складних теоретичних і практичних завдань, світоглядна позиція дослідника. Водночас, це і вчення про методи пізнання, що обґрунтовує початкові принципи і способи їх конкретного застосування в пізнавальній і практичній діяльності. Методологія у вузькому значенні – це вчення про методи наукового дослідження.

Враховуючи положення діяльнісного підходу як основоположного у теорії професійного становлення особистості, доречно розглядати професійну діяльність сутністю буття людини (як суб'єкта) у сфері педагогічної професії. У цьому контексті, безумовно, процес становлення методологічної культури варто інтерпретувати як складову процесу формування професійної культури вчителя (як утворення, що, на нашу думку, найповніше характеризує інтеріоризацію особистістю вчителя системи професійно важливих знань, умінь, навичок, настанов, традицій, цінностей, атрибутів тощо та пов'язаний із цим особистісний розвиток). Слушними, з огляду на це, є ідеї методологів педагогіки О. Анісімова, В. Загвазінського, В. Краєвського, В. Полонського, які пов'язують формування професійної і методологічної культури майбутнього вчителя з

діяльнісно-конструктивним підходом до його професійного становлення і розвитку.

Методологічну культуру майбутнього вчителя розглядаємо як цілісне багаторівневе і багатоконпонентне утворення у структурі його особистості, що охоплює знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність у режимі методологічної рефлексії, розвинені здібності критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних та загальнолюдських цінностей, котрі визначають професійну свідомість, філософію педагогічної діяльності і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Спробуємо конкретизувати зміст методологічної культури як характеристики, що визначає особливості професійного розвитку особистості (що, за логікою, охоплює не лише методологію професійного мислення та здатність до науково-педагогічного пізнання і діяльності, а й інтегрує цілісне усвідомлення змісту професійної діяльності, системи загальнолюдських і професійних цінностей та визначає на їхній основі професійне самоусвідомлення, життєву мету, життєву і професійну позицію, мету професійної діяльності, стійку мотивацію до професійного самовдосконалення і самореалізації).

Із цих позицій зміст методологічної культури майбутнього вчителя охоплює знання методології педагогіки, методологічних засад навчання і виховання, нетрадиційних підходів до опрацювання стратегії всієї педагогічної діяльності, адже принципів положення, що визначають загальну організацію, вибір змісту, форм і методів навчання, загальної філософії організації освітнього процесу, визначаються загальною методологією педагогічного процесу.

Відомий методолог педагогіки В. Краєвський, узагальнюючи досягнення в цій царині, вказує, що методологією педагогіки є система знань про засади і структуру педагогічної теорії, про принципи, підходи і способи здобуття знань, що відображають педагогічну дійсність, а також систему діяльності із оволодіння цими знаннями і обґрунтування програм, логіки і методів, оціночних характеристик спеціально наукових педагогічних досліджень [7].

Дослідники вважають, що у сфері освіти методологічну культуру доцільно розглядати як культуру професійної діяльності й як певну культуру мислення, що виявляється у здатності до педагогічної рефлексії, вміннях самостійно порівнювати, зіставляти різні погляди, обстоювати власну позицію, науково її обґрунтовувати та професійно захищати. Для цього вчителю потрібен інструментарій, за допомогою якого він виконуватиме зазначені операції, дії. До цих універсальних дій належать здобути знання певних методологічних норм (правил наукового пізнання) та вміння їх застосовувати під час розв'язання різних педагогічних задач, вирішення нестандартних ситуацій.

Ми враховуємо думку В. Сластьоніна, що рефлексивна культура є системотвірним фактором професіоналізму та методологічної культури й визначається сукупністю здібностей, способів і стратегій, котрі забезпечують усвідомлення і подолання стереотипів особистісного досвіду і діяльності педагога способом їх переосмислення, окреслення інновацій, що забезпечують подолання проблемних ситуацій, які постають під час вирішення професійних завдань [12].

Вважаємо, що рефлексивна культура майбутнього вчителя, як складова методологічної культури, є системним особистісним утворенням у складі таких компонентів, як: рефлексивність, професійно-особистісний, науковий і ціннісно-смысловий потенціали, відповідальність.

Враховуючи ціннісний характер педагогічної діяльності, вважаємо, що особливість методологічної культури полягає у здатності вчителя до суб'єктивного розуміння педагогічного процесу, вмінні здійснювати методологічний пошук, тобто оволодіння ним діяльністю з визначення сенсу, основ, ідей педагогічних явищ як особистісно значущих у контексті професійного саморозвитку та педагогічної діяльності.

У цьому контексті погоджуємося з А. Ходусовим, що провідною характеристикою методологічної культури вчителя є спрямованість (система цінностей), що представлено у вигляді блоку цілей і критеріїв. Серед них науковець виділяє три критерії: усвідомленість цінностей і відношення до них; дії з вибору цінностей; реалізація їх як особистісних цілей діяльності [13]. Ми спираємося на ідеї згаданих педагогів і виділяємо у структурі методологічної культури майбутнього вчителя аксіологічний компонент як змістову основу його самосвідомості, професійної «Я-концепції», педагогічної рефлексії.

Важливою умовою формування методологічної культури майбутнього вчителя є, на нашу думку, врахування під час професійної підготовки основних акмеологічних законів, якими, за А. Деркачем і В. Зазикіним, є:

- закон особистісно-професійного розвитку і примноження особистісного потенціалу, котрий встановлює взаємозв'язок між процесом становлення професійних характеристик і формуванням цілісної особистості;

- закон самовираження особистості в професії, який описує процеси і механізми професійного самовизначення, самоствердження, самореалізації, створення професійного образу «Я» і особистісно-професійного зростання в контексті самовираження особистості в професії [5, с. 51–52].

Отже, на динаміку розвитку методологічної культури майбутнього вчителя значно впливають суб'єктивні фактори, тобто такі, що безпосередньо пов'язані з педагогом як суб'єктом професійної діяльності. Вплив цих факторів може свідомо регулювати і коригувати майбутній учитель. До цієї групи факторів належать:

1. Фактор мети фахової діяльності, що передбачає орієнтацію студента на: соціальне замовлення суспільства; програму викладання того чи іншого предмета; власні мотиви, потреби чи інтереси, що зумовлюють самореалізацію у професії та досягнення успіху у професійній діяльності.

2. Фактор відповідності соціального замовлення та особистісних потреб і мотивів майбутнього викладача, що передбачає:

- сформованість професійно необхідних знань;
- розвиток професійної майстерності;
- здатність до професійної саморефлексії, тобто оцінювання педагогом себе як професіонала.

- 3 огляду на специфіку професійної діяльності сучасного вчителя, поділяємо думки В. Сластьоніна і В. Тамаріна про те, що професійне становлення майбутнього вчителя має моделювати структуру педагогічної діяльності. Зважаючи на це, визначимо вияви методологічної культури вчителя: вміння оперувати філософськими і педагогічними категоріями і основними поняттями педагогічної науки; настанова на творче перетворення педагогічної теорії на метод пізнавальної діяльності; намагання виявити єдність і спадкоємність психолого-педагогічного знання в його історичному розвитку; критичне ставлення до положень, аргументів, що є основою повсякденної педагогічної свідомості; доказове заперечення антинаукових позицій в галузі людинознавства; розуміння світоглядних, гуманістичних функцій педагогіки і психології у суспільстві; рефлексія щодо передумов, процесу і результатів власної пізнавальної діяльності, а також руху думки інших учасників процесу навчання і виховання [2].

Дослідження питання формування методологічної культури як характеристики особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя показало, що основними складовими цієї культури є: вміння проектувати і конструювати навчально-виховний процес; усвідомлення, формулювання і творче розв'язання педагогічних задач; методологічна рефлексія. Ці складові забезпечують високий рівень професійної діяльності вчителя, характеризують його як творчу особистість.

Отже, не претендуючи на повноту й вичерпність висвітлення окресленої проблеми у межах цієї статті, констатуємо, що методологічна культура є важливим елементом професіоналізму вчителя, визначає адекватність сприйняття майбутнім педагогом професійної дійсності, спроможність до організації творчої професійної діяльності на наукових засадах, здатність до самоаналізу й самоактуалізації, можливість досягнення вершин у професійній діяльності. Вона активно формується під час цілісної взаємодії студента із соціокультурним простором вищого навчального закладу. Перспективами подальшого дослідження означеної проблеми є розроблення та запровадження у практику професійної підготовки майбутніх учителів технологій цілеспрямованого формування методологічної культури та засобів діагностики рівнів її становлення.

Література

1. **Бодалёв А. А.** Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалёв. – М.: Флинт-Наука, 1998. – 230 с.
2. **Буряк В.** Формування методологічної культури майбутнього вчителя / В. Буряк // Рідна школа. – 2005. – №2. – С. 3–7.
3. **Гончаренко С. У.** Методологія / С. У. Гончаренко. – Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. **Гуревич П. С.** Философия культуры / П. С. Гуревич. – М.: Аспект Прес, 1995. – 288 с.
5. **Деркач А.** Акмеология: учеб. пособие / А. Деркач, В. Зыкин. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
6. **Кабанов П. Г.** Вопросы совершенствования методологической культуры педагога / П. Г. Кабанов. – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 140 с.
7. **Краевский В. В.** Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В. В. Краевский. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. – 244 с.
8. **Кульневич С. В.** Личностная ориентация методологической культуры учителя / С. В. Кульневич // Педагогика. – 1997. – №5. – С. 108–115.
9. **Новиков А. М.** Методология. / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: СИНТЕГ. – 668 с.
10. **Подымова Л. С.** Педагогика: Инновационная деятельность / Л. С. Подымова – М.: Магистр S, 1997. – 224 с.
11. **Рузавин Г. И.** Методология научного исследования: учеб. пособие для вузов / Г. И. Рузавин – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 317 с.

12. **Сластёнин В. А.** Рефлексивная культура и профессионализм учителя / В. А. Сластёнин // Педагогическое образование и наука. – 2005. – №3. – С. 37–43.
13. **Ходусов А. Н.** Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования. / А. Н. Ходусов. – Москва – Курск, 1997. – 382 с.

Анонсації

Віталій КРАВЦОВ

Методологічна культура як особистісно-професійна характеристика майбутнього вчителя

У статті висвітлено теоретичні засади інтерпретації методологічної культури майбутнього вчителя. Обґрунтовано авторське розуміння сутності та змісту методологічної культури як важливої характеристики його особистісно-професійного розвитку. Визначено роль методологічної культури у професійному становленні майбутнього педагога.

Ключові слова: методологічна культура, особистісно-професійний розвиток.

Віталій КРАВЦОВ

Методологическая культура как личностно-профессиональная характеристика будущего учителя

В статье освещены теоретические основы интерпретации методологической культуры будущего учителя. Обосновано авторское понимание сущности и содержания методологической культуры как важной характеристики его личностно-профессионального развития. Определена роль методологической культуры в профессиональном становлении будущего педагога.

Ключевые слова: методологическая культура, личностно-профессиональное развитие.

Vitaliy KRAVTSOV

Methodological culture as a personal-professional characteristic of future teachers

The article explores the theoretical basis of interpretation of future teachers' methodological culture. The author substantiates his own understanding of content and essentiality of methodological culture as an important characteristic of future teachers' professional development. It is determined the role of methodological culture in the professional development of future teachers.

Keywords: methodological culture, personality-professional development.